

УДК 347.973:340.5(477+415)

Семен Стеценко,

доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
завідувач кафедри державно-правових дисциплін
Національної академії прокуратури України,

Лідія Клименко,

аспірантка Інституту політології та права
Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова

ДЕРЖАВНА МОВНА ПОЛІТИКА КРАЇН ПРИБАЛТИКИ ТА ІРЛАНДІЇ (порівняльно-правовий аспект)*

У статті розглядаються особливості здійснення мовної політики в країнах Прибалтики та Ірландії. Наводяться ключові особливості нормативно-правового забезпечення державної мовної політики. Зазначаються фактори, що можуть бути корисними для України.

Ключові слова: державна мовна політика, Прибалтика, Ірландія, державні службовці.

На сьогоднішньому етапі державотворення мовна ситуація в Україні залишається складною, характеризується низкою негативних явищ і тенденцій. Крім того, система мовного законодавства розгалужена, містить велику кількість суперечностей та неузгодженостей, оперує недосконалим термінологічним апаратом. Правові норми, які регулюють мовний простір держави, розпорошені по різних законах та підзаконних нормативно-правових актах. Тому насамперед виникає питання про формування та втілення у життя державної мовної політики України.

У виробленні державної мовної політики України та її реалізації важливе місце посідає вивчення досвіду здійснення мовної політики європейських держав, особливо таких, як Прибалтика та Ірландія. Важливість саме такого досвіду полягає в тому, що Латвія, Литва, Естонія, Ірландія та Україна є прикладами принципово різних підходів до здійснення мовної політики, тому саме врахування як позитивних, так і негативних тенденцій у її впровадженні дасть змогу не тільки запобігти подальшим помилкам у майбутньому, а й удосконалити вітчизняне законодавство у цьому напрямі.

Якщо розглядати мовну політику країн Прибалтики, то після здобуття незалежності вони обрали для себе модель етнопонаціональної політики. Дана модель, яка втілювалась у даному регіоні в 90-х роках минулого століття, суперечила принципам існування демократичної держави. Такі країни, як Латвія та Естонія, обрали певною мірою дискримінаційну модель етнопонаціональної політики — «етнопонаціонального самозахисту», сутність якого полягала у забезпеченні привілейованого становища титульного етносу через мовну та кадрову політику. Вона полягає у застосуванні політичних, правових, адміністративних та соціальних механізмів, що помітно розбігаються з демократичними принципами недискримінації та рівноправного розвитку етнічних, національних та мовних меншин [1]. Завпровадження вищезазначеної моделі не викликало подиву, оскільки національні мови держав Прибалтики за часів СРСР поступово витіснялися майже з усіх сфер суспільного життя держави, обмежуючись побутовим вживанням. Як зазначають латвійські дослідники, у Латвії панував соціальний білінгвізм, тобто мовою політики та органів державної влади була російська мова [2].

* Рекомендовано до друку кафедрою державно-правових дисциплін Національної академії прокуратури України.

Наприкінці ХХ ст. дані країни почали активно провадити цілеспрямовану мовну політику з визначенням офіційного статусу й сфер функціонування національної мови (мов). Так, протягом 1989—1990 рр. прокотилася хвиля прийняття законів про мови, у яких проголошувалася державність мови титульної нації. Тим самим дані закони відновили домінуючу роль національних мов у політичній та економічній сферах, проте здебільшого обслуговували перехідний період до встановлення домінування титульної нації та її мови в державі.

Так, ми можемо зробити висновок, що положення законів про мови Латвії, Естонії, Литви від 1989 р. (коли ці країни де-юре перебували у складі Радянського Союзу) містили такі загальні принципи: законодавчого закріплення офіційного статусу національної мови; надавання рівного статусу національній мові поруч з російською в управлінні, навчанні, теле-, радіомовленні та інших важливих сферах життєдіяльності; білінгвізму серед того населення, яке не знало національної мови, для подолання такого явища, як асиметричний білінгвізм; використання національної мови у веденні діловодства, теле-, радіомовленні та ін.

Однак після здобуття незалежності держави Прибалтики, а особливо Латвія та Естонія, переглянули та реформували своє мовне законодавство 1988—1989 рр., тим самим створивши основу для мовної політики, яка діє до цього часу. Нові реформи скасували однаковий попередній статус національної мови і російської та надали останній статус іноземної мови нарівні з іншими. Вони також запровадили низку заходів для забезпечення компетентності у знанні національних мов. Закони про мову всіх трьох балтійських держав вимагають обов'язкового знання державної мови для працівників у певних сферах. Так, латвійський Закон про мову, а саме ст. 6, вимагає, щоб всі працівники державних, муніципальних, судових органів, державних і муніципальних підприємств і компаній, в яких держава або муніципалітет має найбільшу частку капіталу, володіли державною мовою [3]. Стаття 5 Закону Естонії про мову містить аналогічні положення. Литовський Закон про державну мову декларує обов'язковість знання державної мови для наступних категорій: «Керівники, співробітники та посадові особи державних та місцевих

урядових установ, офісів, а також керівники, співробітники і офіцери поліції, правоохоронних послуг, установ зв'язку, транспорту, охорони здоров'я і соціального забезпечення та інших установ, що надають послуги населенню...» [4].

Так, майже всі посадові особи та державні службовці повинні мати високий рівень володіння мовою. Тобто успішна кар'єра в будь-якій сфері державної служби та державного сектору або професії в правовому полі передбачає досконале знання державної мови. Варто зазначити, що деякі законодавчі акти також включають мовні вимоги для конкретних професій. Наприклад, латвійський Закон «Про освіту» від 1998 р. передбачає, що всі вчителі, які працюють у державному або муніципальному освітньому закладі, повинні мати високий рівень володіння державною мовою [5]. Тому в усіх країнах Прибалтики діяла систематична мовна атестація у сфері найманої праці, яка таким чином показувала, що уряди цих країн змінювали мовний орієнтир. Дані процедури атестації мали загальну мету: всі особи, які не отримували освіти національними мовами (естонською, латвійською, латиською), виконуючи при цьому певну роботу, повинні були показати свій рівень володіння національною мовою згідно із займаною посадою. Таким чином було запроваджено трирівневу систему в Литві та Латвії, шестирівневу — в Естонії. В Литві ця вимога діяла тільки в межах публічного сектору; в Естонії та Латвії ці вимоги поширювалися на всю сферу зайнятості.

Досліджуючи дану фазу мовної політики, латвійська дослідниця І. Дрювіте зазначає, що вимога стосовно такої мовної атестації була єдиним найважливішим кроком, змінюючи мовні можливості населення. Як показала практика, потреба в отриманні мовної атестації населенням цих держав було найважливішою причиною для вивчення національної мови особами, які до того її не знали. Даний метод довів свою дієвість у порівнянні з вивченням мови з метою отримання громадянства [6].

Важливим у мовному законодавстві країн Прибалтики, на нашу думку, є існування зобов'язальної норми, що стосується відповідальності за недотримання положень законів про мови. Так, у Розділі Х «Відповідальність і контроль»

Закону про державну мову Республіки Литви ст. 24 наголошує на тому, що особи, які порушують цей закон, несуть відповідальність у порядку, встановленому законами. Латвійський Закон про державну мову, а саме ч. 25, вказує, що за порушення положень цього Закону правопорушники притягаються до відповідальності згідно з порядком, встановленим законом. У Законі Естонської Республіки про мову найбільш чітко наголошується: порушники цього Закону та інших правових актів, пов'язані з ним, несуть адміністративну відповідальність відповідно до процедури, передбаченої законом (ст. 27 «Наслідки порушення закону»).

Функцію контролю за виконанням законів, які регулюють статус державних мов, здійснюють різноманітні органи. Так, контроль за виконанням Закону Литовської Республіки про державну мову здійснюється Інспекцією мови. Мовна інспекція Естонії є урядовою установою, яка знаходиться під управлінням Міністерства освіти і основні завдання якої полягають у забезпеченні справедливого і незалежного нагляду за дотриманням закону про мову, а саме мовних прав як естонців, так і представників національних меншин. Центр державної мови Латвії — аналог Мовної інспекції Естонії та Інспекції мови Литви, який контролює дотримання Закону про державну мову та інших законодавчих актів, що стосуються мовної політики. Саме встановлена законодавством відповідальність та контроль за виконанням положень мовних законів, на нашу думку, сприяли швидкій, успішній реалізації державної мовної політики.

Мовна політика Ірландії відрізняється своєю специфічністю, зокрема тим, що хоча законодавчо і закріплюються дві офіційні мови — ірландська та англійська, фактично у всіх сферах суспільного життя домінує остання. Така ситуація зумовлюється історичним минулим та сучасними реаліями, які полягають у відсутності чіткої, послідовної мовної політики уряду, спрямованої на однакове використання двох мов і небажанням вивчення ірландської мови через територіальну обмеженість її застосування.

З моменту заснування такої держави, як Ірландська Республіка, національний уряд проголосив курс на відродження ірландської мови та спрямував зусилля на

надання і закріплення в Конституції та законодавстві спеціального статусу ірландської мови. Основними рисами мовної політики були: всебічна підтримка районів, де проживає ірландськомовне населення; відродження та поступове поширення ірландської мови в англійській країні через систему освіти; забезпечення мовної компетенції для тих, хто працює в державному секторі, а також стандартизація і модернізація ірландської мови.

Така політика уряду була очікуваною, оскільки основним ідеологічним підґрунтям боротьби за незалежність була утверджена відокремлена національна приналежність та ідентичність, основана на мовній складовій. Вірилось, що ірландська мова замінить англійську, як у попередньому столітті остання викори́нила рідну мову населення острова. Така політика містила задачі, основними з яких було навчання ірландської мови всіх дітей у школах та запровадження даного предмета як обов'язкового для здачі державних іспитів, а також для вступу на державну службу.

Хоча держава докладала більшою або меншою мірою зусилля щодо відродження та розвитку національної мови, все ж результати від реалізації такої політики були невтішними. У той час, як ірландська вивчалась значною частиною населення країни, однак, фактично, була відсутня можливість її практичного застосування поза шкільними стінами. Кількість районів, де переважало ірландськомовне населення, поступово зменшувалась. З часом поступово держава відступала від політики відродження мови до нечіткої форми мовного розвитку.

З прийняттям конституції країни у 1937 р. ірландська мова втратила свою моноофіційність, оскільки основний закон держави закріпив за англійською статус другої офіційної мови, тим самим давши поштовх для поступового витіснення корінної мови Ірландії. Хоча громадяни Ірландії стверджують, що ірландська є їх «рідною мовою», її знання і використання у громадському суспільстві залишає бажати кращого. Зі зростанням економіки після 1959 р., що зробило Ірландію сучасною індустріальною країною, ставлення до мови змінилось. Молоде покоління не хотіло спілкуватися мовою, яку ніхто не розумів за межами їх острова. Тому, окрім західної частини держави, ірландська залишається

другою мовою, яку вивчають у школах, але у більшості випадків вона не використовується в щоденному спілкуванні. Незважаючи на прагнення збільшити використання ірландської мови у суспільстві, її вживання зменшується у публічній сфері [7]. Очевидно, що дана мова є ніщо інше як національний символ.

Політика уряду стосовно ірландської мови ґрунтується на принципі рівності, тобто ірландсько-англійського білінгвізму, який відіграє значну роль у формуванні національної ідентичності. Те суспільство, яке оперує принципом рівності, наприклад Канада, Бельгія та Ірландія, намагається забезпечити рівне використання відповідних мов у всіх державних органах [8]. Незважаючи на не надто оптимістичні відгуки щодо наявності надання послуг ірландською мовою, уряд все ж продовжує сприяти її вживанню шляхом тотального поширення білінгвізму чи бажання покращення її позиції у суспільстві. Але в основі цих дій лежить характерний «постнародний статус» ірландської мови. Такий статус характерний для мови, на якій майже припиняють спілкуватися, але вона використовується в іншому руслі, наприклад стає предметом викладання в освітніх закладах, або культурним символом [9]. Саме за цими критеріями ірландська дістала постнародний статус.

Крім того, було здійснено два важливі кроки у мовній політиці Ірландії: прийняття у 2003 р. Закону про офіційні мови і 20-річної стратегії для ірландської мови. Закон про офіційні мови фактично забезпечив білінгвізм у різних сферах життєдіяльності. Наприклад, зобов'язання ведення громадськими організаціями діловодства однією з офіційних мов, надання відповідей тою мовою, якою було надано звернення; публікація важливих документів та звітів обома офіційними мовами [10].

У 2010 р. було прийнято 20-річну стратегію для ірландської мови. Цим стратегічним документом не тільки ірландська мова наділяється важливою культурною та символічною роллю у сучасному суспільстві, а й розрізняються такі поняття, як «знання» і «використання» мови, що у зв'язку з цим створює задачу перед урядом забезпечити позитивні умови для користування ірландською.

Позитивним моментом у мовній політиці Ірландії стало визнання у 2007 р.

ірландської мови офіційною мовою Європейського Союзу, що мало велике значення як у цілому для самої держави, так і для мови зокрема. Це надало право державам-членам або особам, що підлягають юрисдикції держави-члена, звертатися до інституцій Спільноти ірландською мовою. Тепер інституції зобов'язані відповідати ірландською, якщо звернення було направлено такою мовою.

Отже, не завжди позитивний та сприятливий для ірландської мови досвід урегулювання мовних відносин в Ірландії може виявитися дуже корисним і запобігти таким помилкам у сфері мовної політики України на сучасному етапі її становлення як молодій демократичній державі. Слід зазначити, що мовна ситуація в Ірландії може слугувати не лише негативним прикладом невдалої й необміркованої мовної політики. На сьогоднішньому етапі державотворення є також і позитивні моменти, які мають важливе значення у покращенні мовних відносин всередині держави.

Так, як і в країнах Прибалтики, контроль за виконанням Закону про офіційні мови в Ірландській Республіці здійснює спеціальний уповноважений орган «An Coimisiún Teanga». Даний орган призначається президентом за рекомендацією уряду, який діє відповідно до резолюції, прийнятої палатою парламенту, що рекомендує таке призначення. Його функції чітко визначені пунктами 20—30 у Законі про офіційні мови. Серед головних його обов'язків є контроль за дотриманням державними органами положень Закону та вжиття всіх необхідних заходів для забезпечення дотримання державними органами обов'язків відповідно до Закону; надання консультацій громадянам, що стосуються їх мовних прав відповідно до Закону; надання консультацій державним органам, що стосуються їх мовних обов'язків, виконання яких передбачено Законом, та ін. Як бачимо, даний орган виступає як контролюючий, так і як консультативний орган. Тобто він поєднує дані функції, що може лише свідчити про комплексність та всебічність його обов'язків.

Таким чином, здійснивши порівняльно-правовий аналіз мовної політики країн Прибалтики та Ірландії, ми можемо прийти до висновків, що у її провадженні присутні як позитивні, так і негативні моменти. Беручи до уваги позитивний досвід регулювання мовних

відносин у країнах Прибалтики, де має місце чіткий контроль за дотриманням мовних законів та інших законодавчих актів, що стосуються мовної політики, вважаємо за необхідне імплементувати норму, яка буде передбачати відповідальність за порушення мовного законодавства України. Оскільки на сьогоднішньому етапі в нашій державі діє Закон Української РСР «Про мови в Українській РСР», то у ньому необхідно передбачити положення про те, що органи державної влади та місцевого самоврядування, їхні посадові і службові особи, а також громадяни, які винні у порушенні даного закону та інших законодавчих актів, що складають мовне законодавство, несуть відповідальність згідно із законодавством про адміністративне судочинство України.

Враховуючи чітку координацію та багатофункціональність державного органу в Республіці Ірландія («An Coimisiún Teanga»), що не тільки здійснює контроль за виконанням мовного закону, а й консультування державних органів та громадян стосовно мовних прав та обов'язків, на нашу думку, варто створити подібний орган і в Україні. Даний орган має здійснювати контроль за дотриманням мовного законодавства із чітко визначеним підпорядкуванням, його повноваження повинні бути визначені законодавством. Крім того, в його обов'язки також можуть входити надання консультацій та роз'яснень громадянам України та державним органам з питань реалізації їх мовних прав та виконання мовних обов'язків.

ПРИМІТКИ

1. Вітман К. М. Формування демократичної політичної мультикультурної нації в Естонії / К. М. Вітман // Держава і право. — 2006. — Вип. 33. — С. 591—598.
2. Druviete I. Linguistic Human Rights in the Baltic States / I. Druviete // International Journal of the Sociology of Language. — 1997. — No 127. — P. 174.
3. Official Language Law of Latvia adopted by the Saeima on 9 December 1999 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://izm.izm.gov.lv/laws-regulations/2292.html>.
4. Law on the state language enacted by the Seimas of the Republic of Lithuania adopted on 31 January 1995 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www3.lrs.lt/n/eng/DPaieska.html>.
5. Law on education of the Republic of Latvia adopted by the Saeima on 29 October 1998 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://izm.izm.gov.lv/laws-regulations/2093.html>.
6. Druviete I. Republic of Latvia / I. Druviete ; ed. by Ch. B. Paulston, D. Peckham. — Clevedon ... [et al.] // Linguistic minorities in Central and Eastern Europe. — 1998. — P. 182—183.
7. Ni Chartuir Darcera. The Irish Language: An Overview and Guide. — New York: Avena Press, 2002. — P. 84.
8. Matras Yaron. Language contact / Yaron Matras. — New York & Cambridge: Cambridge University Press, 2009. — P. 55.
9. Piller I. Identity constructions in multilingual advertising / Ingrid Piller // Language in Society. — 2001. — No 30. — P. 153—186.
10. Official Languages Act 2003 Number 32 of 2003 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.irishstatutebook.ie/2003/en/act/pub/0032/index.html>.

Стеценко Семен, Клименко Лидия. Государственная языковая политика стран Прибалтики и Ирландии (сравнительно-правовой аспект).

В статье рассматриваются особенности осуществления языковой политики в странах Прибалтики и Ирландии. Приводятся ключевые особенности нормативно-правового обеспечения государственной языковой политики. Указываются факторы, которые могут быть полезными для Украины.

Ключевые слова: государственная языковая политика, Прибалтика, Ирландия, государственные служащие.

Stetsenko Semen, Klymenko Lidia. The state language policy of the Baltic countries and Ireland (comparative legal aspects).

Distinctive features of the implementation of language policy in the Baltic States and Ireland are examined in the article. The key features of regulatory support of the state language policy are presented by the author. Factors that may be useful for Ukraine are also pointed out.

Key words: state language policy, the Baltic States, Ireland, the civil servants.